

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ДОСВІД ВИМІРЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО (IQ) І ЕМОЦІЙНОГО (EQ) КОЕФІЦІЕНТІВ

О. А. Філоненко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0002-6257-5638>

Досліджено закономірності між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційним інтелектом учнів початкової школи закладів загальної середньої освіти міста Полтави. Представлено добірку ефективних методів, прийомів психолого-педагогічного впливу, спрямованих на розвиток інтелектуальних здібностей шляхом створення комфортного освітнього середовища; наголошено на важливості батьківського і педагогічного впливу на розвиток успішності дитини та формування базових «м'яких» навичок. Встановлено, що у молодшому шкільному віці відбувається формування емоційного інтелекту дитини, що позитивно впливає на розвиток її академічних навичок, сприяє кращій соціалізації, опануванню соціально прийнятих норм поведінки та формуванню пізнавальної сфери.

Ключові слова: інтелект (IQ), емоційний інтелект (EQ), емпатія, «м'які навички», емоційність, молодший шкільний вік.

Filonenko Olena. Characteristics of the Younger School Age Children Intellect Development: Experience of Measuring Intellectual (IQ) And Emotional (EQ) Coefficients

The purpose of this paper is to establish patterns between the development of crystallized intelligence and emotional intelligence of the elementary school students who attend general secondary education institutions in Poltava. Author of this paper proposes a set of selected effective approaches, methods of psychological and pedagogical influence, aimed at the development of intellectual abilities in a comfortable educational environment; draws reader's attention to the importance of parental and pedagogical influence on the development of a child's success and the formation of basic "soft" skills. On the author's opinion a child's emotional intelligence is formed during elementary school age, which positively affects the development of his/her academic skills, contributes to better socialization, mastery of socially accepted norms of behavior and formation of the cognitive sphere.

Keywords: intelligence (IQ), emotional intelligence (EQ), empathy, "soft skills", emotionality, elementary school age.

Постановка проблеми. Проблема природних передумов інтелекту розглядається з різних позицій. Частина науковців намагається з'ясувати, якою мірою інтелект являє собою вроджену, спадкову характеристику особи, а якою – набуту. Є психологи, які в основу теорії інтелекту ставлять пізнання його біологічних основ і тому припускають, що головну інформацію про нього можна отримати з таких наук, як генетика, нейрофізіологія, анатомія, біохімія тощо. Але дослідження біологічних основ інтелекту поки не пояснює більшу частину його індивідуальних відмінностей. Відомо, що здібності, зокрема розумові, розвиваються протягом життя людини. Але навіть у відносно однакових умовах розвиток інтелектуальних здібностей людей різний. На процес інтелектуального розвитку особистості впливають дві групи факторів – біологічні та соціаль-

ні. Про це свідчать мої власні спостереження та результати діагностики під час комплексної оцінки дітей-близнюків, дітей-двійнят, які ростуть і виховуються в одній родині (див. Фото).

Фото. Корекційно-розвиткове заняття з хлопчиками-близнюками

Філоненко Олена Абдулвагабівна, консультант (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради».

Особливо гострим є питання розвитку інтелектуальних здібностей учнів початкових класів міста Полтави, бо значний негативний вплив на успішність дітей і якість навчання мають пандемія, наслідки військового стану, численні карантини, відключення світла та інші зовнішні чинники. Коливання настрою, підвищена тривожність, низький рівень розвитку навичок саморегуляції, емоційна нестабільність чинять прямий вплив на рівень освітньої компетентності і навченості учня. Тому й виникла потреба дослідження закономірностей між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційного інтелекту учнів з інтелектуальними труднощами, які відвідують початкову школу ЗЗСО м. Полтави.

Актуальність проблеми вивчення EQ обумовлена недостатньою розробленістю концепції розвитку емоційного інтелекту учнів в Україні, розмитістю меж визначення поняття «емоційний інтелект» і браком чіткої структури його організації. Хоча в державному стандарті загальної середньої освіти зазначено: для впровадження мети Нової української школи, складовою якої є розвиток EQ учнів молодшого шкільного віку, необхідно визнавати унікальність кожної дитини, що унеможливує будь-які форми дискримінації людини. Тим паче що Новим законом про освіту та державним стандартом початкової освіти разом із фокусом на 10 ключових компетентностях передбачено розвиток таких наскрізних умінь: ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями; уміння оцінювати ризики та приймати рішення; вміння розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми [2]. Також у стандарті наголошено на необхідності створення атмосфери довіри та взаємоповаги, запобігання насильству, булінгу та цькуванню, надання допомоги, забезпечення права на здорове життя, свободу слова та вибору для забезпечення умов емоційного благополуччя дитини в школі та сім'ї.

Тому сучасному педагогу потрібно врахувати ці аспекти під час підготовки до уроку чи виховного заходу. Як вчити так, щоб в кінцевому підсумку дитина стала гармонійно розвиненою особистістю? Як налагодити взаємодію з батьками, щоб надалі не виникало непорозумінь? А що робити, якщо дитина має інтелектуальні труднощі, які й так ускладнюють освітній процес? Багато «як» і

«чому». Проте саме в цьому і полягає унікальність роботи фахівця інклюзивно-ресурсного центру, який повинен розв'язати цей вузлик питань, надати якісну консультативну допомогу родині, сформувані методичні рекомендації для вчителів, асистентів, корекційних педагогів, усій команді супроводу, яка допомагатиме дитині під час освітнього процесу бути успішним, активним учасником процесу пізнання.

Аналіз актуальних досліджень. У психології немає цілісного тлумачення поняття «інтелект». Воно визначається як «стала структура розумових здібностей індивіда»; його ототожнюють з пізнанням узагалі, із системою розумових операцій, з пізнавальними здібностями людини, зі стилем і стратегією рішення проблем, когнітивним стилем як пізнавальним досвідом ставлення до світу [4]. Найчастіше в психолого-педагогічній літературі представлено такі означення:

1. Інтелект як здатність до навчання (А. Біне, Ч. Спірмен, В. Хенмон, Т. Вудроу, В. Діаборн).

2. Інтелект як здатність оперувати абстрактними символами і відношеннями (Л. Термен, Ф. Беллерд, Р. Торндайк).

3. Інтелект як здатність адаптуватися до навколишнього середовища (В. Штерн, Р. Фрімен, Р. Пінтер, Л. Терстоун, Дж. Петерсон).

Американський психолог Раймонд-Бернард Кеттел (1905–1998) є автором моделі структури інтелекту, якою передбачено, що генеральний фактор G складається з поточного і кристалізованого інтелектів. Рівень поточного інтелекту визначається загальним розвитком «третинних» асоціативних зон кори великих півкуль головного мозку. Тобто він є біологічно зумовленим і виявляється при розв'язуванні перцептивних задач, коли від досліджуваного вимагається знайти відношення між певними елементами. Оскільки поточний інтелект природно зумовлений, процес набуття досвіду і навичок для одних людей є складнішим, для інших – простішим. Кристалізований інтелект визначається сукупністю знань та інтелектуальних навичок особистості, набутих протягом всього життя. Застосування поточного інтелекту для розв'язання проблем, які виникають перед людиною, сприяє появі і розвитку кристалізованого інтелекту. Кристалізований інтелект змінюється залеж-

но від культури, активності, інтересів особистості і вимірюється традиційними тестами інтелекту.

Сучасна психологія напрацювала величезну кількість способів та методик, спрямованих на розуміння людиною своїх почуттів, мотивів та реакцій. Деніель Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект. Чому він може бути важливіший за IQ», на відміну від П. Саловея і Дж. Майєра вважає, що емоційний інтелект людина може розвивати й удосконалювати протягом усього свого життя [1]. Автор вважає, що структура EQ має ширші межі і включає наступні складники – 25 характеристик, які згодом були розподілені за п'ятьма напрямками: самосвідомість, саморегуляція, мотивація, емпатія та соціальні навички.

Науковці наголошують, що поняття «емоційний інтелект» (EI) парадоксально поєднує два поняття: емоційність (почуттєва сфера) та інтелект (когнітивна сфера).

«Емоційність» означає суб'єктивний досвід або реакцію, пов'язану з емоцією людини, психічним і фізіологічним станом, що відображає найрізноманітніші почуття, тоді як «інтелект» пов'язаний із логікою, міркуванням, плануванням, навчанням, мисленням та вирішенням проблем.

Зважаючи на те, що EI є складним інтегральним феноменом, його визначення не мають узгодженості щодо змісту та структури, а дослідницькі розвідки торкаються питань взаємозв'язку тих чи інших його компонентів із різноплановими аспектами освітньої діяльності.

Д. В. Люсин вважає, що ідея EQ сформувалася на основі поняття соціального інтелекту, яке розробляли Е. Торндайк, Дж. Гілфорд, Г. Айзенк і Х. Гарднер. Останній особливо близько підійшов до поняття EQ, коли описав у рамках своєї теорії численних інтелектів внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект.

Психолог В. Юркевич висловлює парадокс: емоційний інтелект піддається розвитку і спрямованому навчанням більшою мірою, ніж абстрактно-логічний інтелект.

Американський психолог Девід Векслер, який розробив тест на визначення інтелекту, пізніше названий його іменем, під поняттям «інтелект» розуміє здатність до цілеспрямованих дій, раціональне, критичне мислення й ефективну взаємодію з навколишнім середо-

вищем. Саме його діагностику WISC-IV (Шкала інтелекту Векслера для дітей – IV) і взято за основу дослідження як стандартизованої методики для вимірювання інтелекту дітей віком від 6 до 16 років.

Отже, може висунути припущення, що IQ також має значення на шляху до успіху, вказуючи на наші знання, уміння та навички, проте його роль порівняно невелика, коли йдеться про EQ – здатність прокладати шлях до бажаної мети. Емоційний інтелект охоплює вміння контролювати власні емоції та використовувати інтуїцію, комунікабельність, швидкість прийняття рішень, стійкість та спокій у стресових ситуаціях, вміння швидко і конструктивно реагувати на зміни.

Мета статті. Метою нашого дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично визначити вікові особливості розвитку інтелекту дітей молодшого шкільного віку та встановити закономірності між розвитком логічного кристалізованого інтелекту (також текучого або рідинного) та емоційним інтелектом; визначити педагогічний та родинний вплив на формування емпатії, «м'яких» навичок та саморегуляції.

Методологія ґрунтується на принципах єдності теорії і практики, що є взаємообумовленими; принципі системності; принципі розвитку, що полягає у формуванні наукового знання із відображенням суперечностей, кількісних та якісних змін об'єкта дослідження; принципі об'єктивності, що потребує врахування всіх факторів, які характеризують досліджувані об'єкти, явища і процеси.

Основні методи дослідження:

1. Збір даних про дитину (психолого-педагогічна характеристика закладу освіти, отримання запиту від батьків або законних представників, медичні виписки, довідки, індивідуальні програми розвитку (ІПР), письмові роботи дитини).

2. Спостереження, яке відбувається під час проведення комплексної оцінки, діагностики, консультування.

3. Проведення діагностики пізнавальної сфери. (Шкала інтелекту Векслера для дітей – IV) .

4. Проведення діагностики емоційно-вольової сфери.

Методика «Словник емоцій» К. С. Іванової націлена на виявлення кількості емоцій, які може назвати дитина у молодшому

шкільному віці. Її суть полягає у опитуванні дитини про ті емоції, які вона знає. Усі відповіді занотовуються та за результатом поділяються на три рівні. Високим рівнем вважається, коли дитина змогла назвати 7 та більше емоційних станів. Середнім рівнем вважається, коли дитина змогла назвати 4–6 емоційних станів. Низьким рівнем вважається, коли дитина змогла назвати до 4 емоційних станів.

«Емоційна ідентифікація» О. І. Ізотової. Метою методики «Емоційна ідентифікація» є виявлення особливості розпізнання емоцій, їх сприйняття, розуміння та відтворення основних емоційних почуттів або їх вербалізація.

5. Здійснення моніторингу розвитку дитини.

Відбувається шляхом участі фахівця ІРЦ в засіданні команди психолого-педагогічного супроводу, проведення повторних комплексних оцінок.

Викладення основного матеріалу дослідження. Упродовж 2021–2023 років нами були отримані запити батьків учнів, які проживають в Полтавській громаді, щодо занепокоєння успішністю дитини, можливостей опанування освітньої програми, виникнення ускладнень при адаптації до шкільного життя, поведінкових труднощів, які заважають навчанню. Намагаючись виправити ситуацію, батьки приймали рішення змінювати клас, заклад. Під час особистого звернення батьки дітей наголошують на проблемі, яка стосується їхньої дитини, відповідно консультанти ІРЦ забезпечують системний та кваліфікований супровід дитини та родини. Здебільшого фахівці проводять комплексну оцінку з метою визначення особливих освітніх потреб дитини, розробляють рекомендації щодо освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами, надають психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги, психологічну допомогу, проводять бесіди з батьками (законними представниками).

Звісно, що кожна дитина унікальна й однакових випадків не було і не буде, проте мені вдалося помітити деяку закономірність між академічними знаннями дитини та вміннями і навичками, які дитина демонструє у разі виникнення складнощів, під час встановлення контакту в незнайомій ситуації з чужими для неї людьми, вмінням продемон-

струвати свої найкращі риси та утриматись від негативних демонстративних проявів поведінки) (плач, крик, негативізм, протестна реакція).

Проводячи разом із дитиною діагностику WISC-IV, яка оцінює здібності та потенціал людини (текучий інтелект), а також набуті знання і навички (кристалізований інтелект), нами спостерігалася закономірність між розвитком кристалізованого, текучого інтелекту та емоційного інтелекту. Діти швидко зчитували емоційний стан батьків, використовували маніпуляції в разі виникнення труднощів, демонстрували пасивність до результату своєї діяльності, також слід виділити емоційну лабільність, слабкість вольових зусиль, несамостійність і навіюваність, особову незрілість опитаних респондентів.

Емоційна лабільність виявлялася в нестійкості емоцій, швидкій їх зміні, легкому виникненні емоційного збудження або плачу, ігноруванні виконання завдань. Нерідко у дітей виникало занепокоєння щодо того, чи довго триватиме обстеження, відзначалися підвищена дратівливість, байдужість.

Інколи спостерігалися неадекватна веселість і життєрадісність, виражені прояви інфантильної поведінки, прояви збудливості, невміння оцінити ситуацію і настрої оточення.

Досить часто когнітивні процеси дітей молодшого шкільного віку характеризувалися проявами нерівномірності (мозаїчності) порушень різних психічних функцій, недостатнім розвитком сприйняття, нездатністю зосереджувати увагу на істотних (головних) ознаках об'єктів. Тому було доцільним відзначати сильні, найбільш розвинені здібності та сфери розвитку дитини і слабкі місця, ті, які потребують особливої уваги педагогів і батьків. Завдання, які підкріплювалося візуальним матеріалом (картка, кубик, малюнок у книжці, бланк), виконувалися значно краще, ніж ті, де візуальної підказки не було. Мова йде про основні субтести «Дизайн блоків», «Розмірковування з матрицею», «Поняття в картинках».

На мою думку, у значної частини дітей основною причиною неуспішного навчання є неспроможність цілеспрямовано працювати, нестача мотивації та ускладнена подача матеріалу. Найважче виконувався тест

«Літерно-числова послідовність». У них, зазвичай, дуже нестійка увага, низька працездатність. Зовні це може виявлятися в діаметрально протилежних станах. Одні діти справляють враження дуже активних, непосидючих, у яких енергія вирує. Насправді ж вони просто перебуджені, їхня активність – це псевдоактивність. Дитина не керує своєю поведінкою: вона, не подумавши, хапається за все і тут-таки кидає, зіткнувшись із першими труднощами, береться до чогось іншого. Справді активна, енергійна дитина, хоч і може бути рвучкою, швидкою, цілеспрямована та послідовно розв'язує поставлене перед собою завдання. Також спостерігалися інші прояви розладів уваги та цілеспрямованості: на тлі загальної нервової ослабленості переважають гальмівні процеси, тому дитина буває млявою, малорухливою, нерішучою, боязкою, їй особливо важко почати якусь справу. Часто без втручання дорослих вона залишається бездіяльною і завдання так і залишає, навіть не розпочавши. Тому вміння комунікувати, просити і приймати допомогу, адекватно реагувати на зауваження і виправляти свої помилки є вкрай важливим досягненням, до якого варто прагнути кожному учневі.

Існує думка, що емоційний інтелект може розвиватися і «сам» у дорослих людей – у родині, через живопис, мистецтво, літературу, гру, самоспостереження і ведення щоденників. Найкращими практиками розвитку емоційного інтелекту є досвід і саме життя, бажання розвиватися, вчитися нового.

Ми завжди можемо дібрати той метод, який є найдієвішим для нас. Головним орієнтиром при цьому є зміна ставлення до світу та якісні позитивні зміни у стосунках із самим собою та іншими людьми. У нас є емоції і почуття. І ми можемо бути інтелектуальними щодо них та навчити цього дітей, подаючи їм приклад.

Слід пам'ятати, що молодший шкільний вік характеризується високою гнучкістю та сенситивністю психічних процесів, відбувається активне емоційне становлення дитини. Школярі починають усвідомлювати зміст почуттів, поступово набувають здатності керувати ними, тому зростає стриманість та почуття відповідальності. Діти в цьому віці емоційно вразливі. У них активно розвивається почуття власної гідності, яка зовнішньо виражається гнівним реагуванням на

будь-яке приниження їхньої особистості та позитивним переживанням похвали. Активно розвиваються почуття симпатії і емпатії. Також цей вік вважається одним з найбільш значущих та формуючих періодів у житті кожної людини. Саме в цьому віці дитина набуває важливий соціальний досвід: вчиться адаптуватися до нового середовища, брати відповідальність, будувати взаємовідносини з однолітками, виконує нові соціальні ролі, привчається до більшої самостійності. Допомогти подолати ці труднощі молодшому школяру можливо шляхом усвідомлення своїх і розпізнавання чужих емоцій та почуттів, вміння адекватно діяти відносно певної ситуації, самодисципліна, опанування соціальних навичок [3].

Варто відзначити, що успіх ефективного навчання залежить від багатьох чинників, серед яких важливу роль має сприятлива психоемоційна атмосфера для навчання і розвитку усіх учасників освітнього процесу. Вчитель має змогу створити таку атмосферу, якщо він усвідомлює цінність особистісного та соціального розвитку усіх учнів класу.

Soft skills – це здібності та навички, які відповідають за наше соціальне життя та допомагають ефективно співпрацювати з іншими людьми. Це універсальний інструментарій, який допоможе легко адаптуватися до будь-якої ситуації.

Проте найчисленнішу групу з обстежених під час комплексної оцінки дітей становлять такі, що насамперед привертають увагу відставанням від своїх ровесників в інтелектуальному розвитку. У них значна обмеженість знань та уявлень про навколишній світ, несформованість мислинневих операцій, яка виявляється не тільки в словесно-логічному мисленні, й у сприйманні конкретних якостей предметів, у розвитку мовлення: дуже збідненому словнику, недорозвиненому, аграматичному висловлюванні. У процесі розв'язання діагностичних завдань вони мають чималі труднощі через обмеженість досвіду, несформованість навичок інтелектуально працювати, недорозвиненість мовлення, навичок читання і письма. Проте в межах доступного матеріалу та якісної подачі матеріалу ці діти здатні показати кращі результати; вони дуже чутливі до позитивної стимуляції з боку педагога, під впливом якого стають уважнішими і продуктивнішими. Також важливим є питання про правильне визна-

чення корекційно-розвиткового складника та типу освітніх труднощів, чим і займаються фахівці КЗ «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради» під час комплексної оцінки дитини.

Висновки. Найбільш чутливий період для розвитку інтелектуальних здібностей дітей – це молодший шкільний вік. Також слід враховувати особливості та вразливість емоційно-вольової сфери дитини. При виникненні труднощів у навчанні необхідні вчасна професійна допомога вчителя і батьківська підтримка. Тому нами було теоретично обґрунтовано інтелектуальні особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку та закономірності між розвитком кристалізованого інтелекту та емоційним інтелектом, також визначено вплив педагогічного та сімейного характеру на формування емпатії, «м'яких» навичок та саморегуляції. Налагодити якісну взаємодію між всіма учасниками освітнього процесу, провести діагностику та надати рекомендації – це завдання фахівців інклюзивно-ресурсного центру. Зберегти і не порушити баланс між набутими знаннями і емоційністю дитини, IQ та EQ, «треба і мушу» є важливим завданням для освітньої громади, враховуючи складний час, який ми всі переживаємо. Тому буде доречним проведення роз'яснювальної роботи серед учнів про базові емоційні стани, їхнє значення, ідентифікацію та залучення до групових ігор, щоб розвивати емоційну компетентність школярів.

Перспективи подальших досліджень. Розвиток академічних навичок прямо пропорційно залежить від мотивації, бажання, настрою дитини, яка здобуває освіту. Чим більша зацікавленість, тим якісніше дитина виконує завдання, і результат буде значно кращим. На основі отриманих даних можемо зробити висновок, що якісно налагоджений освітній процес сприяє розвитку емоційного інтелекту. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні комплексної програми підвищення емоційного інтелекту, розвитку «м'яких навичок» з урахуванням вікових особливостей та здібностей дитини, зокрема емпатії, комунікативних здібностей,

уміння працювати в команді, лідерських якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоулман Д. *Емоційний інтелект*. К.: Віват, 2018. 512 с.
2. *Державний стандарт початкової школи.п.9*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
3. Котик Т. М. *Нова Українська Школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи*. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.
4. Рубінштейн С. Л. *Основи загальної психології*. Київ, 2009. 713 с.

REFERENCES

1. Houlman D. (2018) *Emotsiyni intelekt. [Emotional intelligence]*. K.: Vivat, 512 s. (in Ukrainian).
2. *Derzhavnyi standart pochatkovoї shkoly.p.9.at:* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
3. Kotyk T.M. (2020). *Nova Ukrainiska Shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. [New Ukrainian School: theory and practice of forming emotional intelligence in primary school students: educational and methodological manual for primary school teachers]*. Ternopil, Aston, 192 s (in Ukrainian).
4. Rubinshtein S.L. (2009). *Osnovy zahalnoi psykholohii. [Basics of general psychology]*. Kyiv, 713 s (in Ukrainian).

Цитувати: Філоненко О. А. Особливості розвитку інтелекту дітей молодшого шкільного віку: досвід вимірювання інтелектуального (IQ) і емоційного (EQ) коефіцієнтів / О. А. Філоненко // Постметодика. 2023. № 1. С. 42–47.

© О. А. Філоненко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■